

De 'bevrijding' in de gemeente De Bilt

Dr. J.C. Brugman

In dit blad wordt meestal geschreven over perioden van soms eeuwen her. Een halve eeuw is daarmee vergeleken dus eigenlijk niets, maar toch... Er gebeurde in de gemeente De Bilt in de vijf donkere jaren van de tweede wereldoorlog meer dan ooit in de eeuwen daarvoor bij elkaar.

Het is dus denk ik de moeite waard om in dit tijdschrift aandacht te besteden aan de bevrijding van deze gemeente in mei 1945, nu 50 jaar geleden. Vele Nederlandse plaatsen waren al eerder bevrijd door oprukkende geallieerde troepen, waarbij vaak vele doden en gewonden waren te betreuren, ook onder de burgerbevolking. In sommige steden werden daarbij ook zware vernielingen aangericht door beschietingen en bombardementen.

Zo ging het hier niet. De Duitse legers in Noord-West-Duitsland en Nederland hadden op 4 mei 1945 weliswaar gecapituleerd, maar daar was hier nog niets van te merken. Pas op 7 mei verschenen de eerste Engelse pantservoertuigen op de Utrechtseweg, komende uit de richting Amersfoort.

VERSPREID DOOR DE GEALLIEERDE LUCHTMACHT

LAATSTE NUMMER, 10 MEI 1945

DUITSCHLAND CAPITULEERT

Hoe was de algemene toestand in De Bilt en Bilthoven zo vlak voor de bevrijding? Mentaal erg goed, want iedereen begreep dat het einde van de oorlog nabij was. De Duitsers waren in het zuiden teruggedrongen tot achter de grote rivieren en in het oosten lag het front even oostelijk van Amersfoort. Zuid-, Oost- en Noord-Nederland waren reeds vrij. In het westen stonden de legers van de geallieerden ver in Duitsland, terwijl de Russen al tot in Berlijn waren doorgedrongen. Op 30 april hadden Hitler en Goebbels zelfmoord gepleegd, zodat het Duitse Rijk op instorten stond.

De voedselsituatie was echter slechter dan ooit. Alle voorraden waren uitgeput en de gas- en elektriciteitsvoorziening was al in het najaar van 1944 opgehouden. Ook de 'hongertochten' naar boeren in Gelderland, Overijssel en verder waren niet meer mogelijk. De Nederlandse regering in Londen had daarom voor voedseldroppings gezorgd: honderden Engelse en Amerikaanse bommenwerpers begonnen op 29 april 1945 voedsel te droppen in de buurt van de grote steden, dus ook bij Utrecht. Dit voedsel kwam overigens pas in de week na de bevrijding in de winkels, waar het op distributiebonnen te krijgen was.

Mei 1945

Er waren dus vele voortekenen die erop wezen dat de jaren van terreur en ontberingen nu snel voorbij zouden zijn. Aan het gedrag van de Duitsers was daar echter niets van te merken. Weliswaar snakten de

meeste Duitse militairen er ook naar om naar huis te gaan, maar velen bleven een gevaar voor de burgers en je wist absoluut niet wat je aan ze had. Oppassen bleef het devies, want er waren nog steeds zeer veel geuniformeerden in de gemeente, verspreid over De Bilt en Bilthoven. De meesten waren gehuisvest in huizen en scholen, noordelijk van de spoorlijn. Daar was nog steeds het hoofdkwartier gevestigd van het LXXXVIII AK (88e Legerkorps). Vanuit deze commandopost aan de Bilderdijklaan werden ongeveer 50.000 Duitsers gecommandeerd. De commandant was vanaf januari 1944 de generaal der infanterie Felix von Schwalbe. Ooggetuigen (o.a. R. R. M. Nelissen) die dicht bij dit complex woonden, zagen zelfs op 1 of 2 mei 1945 Engelse motorordonnansen bij de ingang van het complex. Deze brachten vermoedelijk berichten over van de Engelse bevelvoerende commandant naar Von Schwalbe. De *Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden*, General der Flieger Christiansen, was eigenlijk hoger in rang, maar hij verkoos in zijn bunker in Hilversum te blijven en liet de onderhandelingen over de aanstaande capitulatie en de voedseldroppings over aan de hoogste operationele commandant, Von Schwalbe.

Capitulatie

In de namiddag van de 4e mei 1945 was er een gerucht dat de Duitsers gecapituleerd hadden. Niemand wist echter waar dat gerucht vandaan kwam. Alleen de BBC

in Londen kon daarover zekerheid verschaffen. Er waren echter niet zo veel mensen meer die naar de radio konden luisteren, want reeds in 1942 had iedereen zijn toestel moeten inleveren. Weliswaar hadden velen straf geriskeerd door dit niet te doen, maar helaas was er sinds oktober geen elektrische stroom meer en accu's en batterijen waren er allang niet meer.

Radio Oranje

Berichten kon je dus alleen ontvangen met een 'kristalontvangertje' met koptelefoon. Dat

werkte op 'zendenergie', maar de ontvangst was wel erg zwak en ook nog gestoord. Zelf had ik er een gebouwd, en op die gedenkwaardige 4e mei 1945 om 18.45 haalde ik het ontvangertje, verstopt achter een rijtje boeken, tevoorschijn en zette de koptelefoon op om de BBC-uitzending in het Frans te beluisteren. Het viel normaal al niet mee om in het Hollands berichten op te vangen, maar in het Frans was het nog moeilijker. Waarachtig kreeg ik een bevestiging van de geruchten en hoorde ik dat de Duitse troepen in Noord-West-Europa met inbegrip van die in Nederland zich onvoorwaardelijk hadden overgegeven. Onmiddellijk rende ik naar beneden om mijn ouders en de rest van de familie het ongelofelijke nieuws te melden. Daarna de burens. Iedereen was buiten zichzelf van vreugde. Velen huilden. We durfden de straat niet op, want de Duitsers deden of er niets aan de hand was en het was vanaf 18.00 uur spertijd. Dus ook geen vlaggen. Vreemde toestand. Om 19.45 uur was de BBC-uitzending in het Nederlands *Radio Oranje, de stem van strijdend Nederland*. Toen hoorde ik nog eens in detail de bevestiging van de capitulatie. Die avond van de 4e mei gebeurde er verder helemaal niets. Was dit nu 'De Bevrijding'?

Om kwart voor 12 's nachts was er weer een uitzending van Radio Oranje. De bekende schrijver Den Doollaard gaf met een zeer bewogen stem zijn commentaar op de gebeurtenissen van die avond. Ik durf gerust te bekennen dat ik in bed heb liggen huilen. Weg die grote spanning van ondergedoken zitten, eindelijk een einde aan het bloedvergieten. Met knorrende maag en grote verwachtingen voor morgen sloep ik toch in.

Nu zou het gebeuren! De Bevrijding! Helaas, wederom ging het leven normaal door met gewapende Duitsers, die deden of er niets aan de hand was. Vlaggen die sommige mensen uitstaken, moesten worden binnengehaald. Oranje strikken mochten niet

Op 8 mei was er feest vóór Jagtlust. Burgemeester Van den Borch maakt een vreugdedansje met twee Biltse schonen.

gedragen worden. De Binnenlandse Strijdkrachten kwamen wel bij elkaar, maar besloten om in dit stadium niet te provoceren en rustig af te wachten. Zo verstandig waren ze in onze gemeente.

In diverse plaatsen, zoals in Utrecht, Maarssen en ook in Westbroek, besloot men anders. In Westbroek rukte de BS uit, gekleed in de blauwe overall en voorzien van de armband met *Oranje* erop, om op 5 mei de Duitsers maar vast te gaan ontwapenen. Dezen zagen echter in de Westbroekers, gekleed in overall en voorzien van stenguns, niet de geallieerde tegenstander waaraan ze zich konden overgeven. Daarom kwam het tussen 11.00 en 12.00 uur tot hevige vuurgevechten, ook in het centrum van het dorp. De Duitsers hebben toen volgens zeggen zelfs tanks ingezet. Daarbij vielen aan Westbroekse kant acht doden en vele gewonden. Drie daarvan waren burgers, de overige vijf BS-ers, waaronder de Biltse Minne Bouma, die daar was ondergedoken en zich had aangesloten bij het plaatselijke verzet. Hij werk 24 jaar.

Toch waren er ook hier op 5 mei wel wat wrijvingen. L. Koppert vertelde dat hij met wat vrienden in feeststemming in de buurt van het station liep. Het was over achten, dus eigenlijk nog spertijd, maar ja, de oorlog was toch voorbij. Een gewapende en gehelmde Duitse patrouille dacht daar anders over en arresteerde het groepje jongens. Zij werden naar het huis van de Ortskommandatur gebracht aan de Kruislaan 5. De wat oudere Ortskommandant suste de agressieve soldaten en liet de jongens daarna vertrekken. Op weg naar huis werden ze ter hoogte van de Gezichtslaan wederom aangehouden, ditmaal door de BS, die hun verblijf hadden ingericht in hotel De Leyen, waar nu nieuwbouwflats zijn gebouwd. Dezen adviseerden om toch maar liever naar huis te gaan.

Ook de 6e mei was er nog steeds geen bevrijder te zien en moest men zich nog steeds gedeisd houden. Maar op 7 mei gebeurde er ineens veel.

Eerst waren er nog twee ernstige incidenten waarbij drie doden vielen. Het eerste vond plaats om 14.00 uur op de Julianalaan, ter hoogte van de splitsing met de Paltzerweg. De BS, die intussen ook patrouilleerden, om een gezagsvacuüm te voorkomen, wilden een motorfiets aanhouden waarop twee personen in Duits uniform reden. Op de sommatie 'Halt' werd alleen gereageerd door meer gas te geven. De BS openden het vuur en de man op de duozit viel eraf. De andere ontkwam. De getroffene bleek een Nederlandse SS-officier te zijn, wonende aan de Paltzerweg. Hij had twee burgerpakken bij zich en het is onduidelijk waarom ze niet in burger gevlucht waren.

Polar Bears op de Soestdijkseweg, ter hoogte van de Groenekanseweg. Het Tolhuis stond nog aan de westelijke kant.

Een tweede botsing vond diezelfde dag plaats, toen een andere BS-groep twee NSB-ers wilde arresteren die in de Sweelincklaan woonden. Het echtpaar had zich zeer beijverd om te zorgen dat zo veel mogelijk mannen die bij Biltse bedrijven werkten naar Duitsland werden afgevoerd en was dus echt 'fout', zoals dat toen genoemd werd.

Er werd aangebell, doch als antwoord werd er vanuit het dakraam geschoten. De BS-ers forceerden daarop de achterdeur en drongen, met de stens in de aanslag, het huis binnen. Beneden was niets te zien. Ook op de slaapverdieping was niemand. Ten slotte vond men op zolder de twee verdachten. Man en vrouw bungelden naast elkaar aan de nokbalk.

Zij hadden een afscheidsbrief geschreven aan hun dochter die in Berlijn woonde, en hiervan een aantal kopieën gemaakt, die ze meegaven aan diverse Duitse officieren die hun huis hadden gefrequenteerd. Hij schrijft hierin:

Gisteren is de algemene capitulatie bekend geworden (...) We zitten hier volslagen alleen, overgeleverd aan de nukken en grillen van de mensen, die thans uitgesproken vijandig zijn. En daarom heb ik nu maar alles voorbereid om het scherm te laten vallen.

(...) en er een tijd gaat komen die allersomberst is, zeker voor ons, die onafgebroken voor een idee geleefd hebben, zou het een kwelling zijn, om dat alles mede te beleven. (...) Ik begroef alles op de bekende plaats en je vindt dan alle paperassen die je nodig hebt voor de 5 huizen. (...) We hebben het er de laatste dagen goed van genomen in gezelschap van de officieren, die vanavond ook op het afscheidsavondje zullen komen. Het zijn fijne kerels.

Velen hebben uitvoerig de hele tuin afgegraven, maar naar het schijnt zonder succes. Zou 'de schat' nog ergens begraven liggen?

De eerste Engelsen

Intussen ging op zaterdag 7 mei het gerucht dat de *Tommies* nu echt zouden komen. Zeer velen begaven zich naar de Utrechtseweg, waar ze verwacht werden vanuit de richting Amersfoort. Na lang wachten werd hun geduld eindelijk beloond en kwamen de bevrijders in zicht. Direct werden zij omstuwd door duizenden juichende mensen, waardoor ze absoluut niet meer verder konden. De voertuigen, trucks, bren-carriers en Sherman-tanks werden beklommen en de *Tommies* van het 49e regiment van de Polar Bear

Division werden omhelsd. Zoals zij al gewend waren bij eerdere intochten, deelden ze chocolade en sigaretten als uit. Velen herinneren zich nog de *State Express*, *Players*, *Sweet Caporal* etc. Dat smaakte anders dan de surrogaat sigaretten als *Saffiaantjes* en *Blazertjes*! Na een paar trekken werd je al duizelig.

Sommigen hebben die dag, daar ter plaatse, Prins Bernhard herkend. Hij was met zijn jeep kennelijk op weg naar Utrecht of Den Haag, maar kon slechts met zeer veel oponthoud door de grote menigte komen. Enkele dagen later was er een grote bevrijdingsbijeenkomst vóór het gemeentehuis Jagtlust. De Biltse muziekkorpsen, verenigingen, padvinderij etc. maakten hun opwachting voor de burgemeester Van den Borch, die direct weer in zijn functie was hersteld. Ook van deze dag zijn vele foto's bekend.

Intussen werden in de dagen na de bevrijding door de BS alle mensen gearresteerd die op de 'zwarte lijst' stonden. Dezen werden allen geïnterneerd in de Varenkamp aan de Soestdijkseweg-Zuid. Zij bleven daar onder bewaking van de BS tot ze berecht waren. Verder was een aantal burgers begonnen om meisjes op te halen waarvan bekend was dat ze 'omgang' hadden gehad met Duitse militairen. Dezen werden

o.a. naar de Groen van Prinstererschool gebracht en daar onder veel schimpscheuten van de talrijke toeschouwers kaalgeknipt, soms werd met teer een hakenkruis op hun kale schedel aangebracht. Hoe begrijpelijk dit ook als reactie was, het blijft een afschuwelijke bladzijde in onze geschiedenis van de bevrijding. Ik heb zelf zo'n volksgericht aanschouwd en ben met walging weggelopen.

We waren nu vrij, maar nog ver van een normale toestand. Er waren eind april voelseldroppings begonnen, maar deze artikelen kwamen pas na de bevrijding ter beschikking van de burgers omdat ze verdeeld werden volgens het bestaande distributiesysteem. Intussen waren er echter ook vele colonnes met voedsel het westen binnengereden, maar daar woonden miljoenen hongerende burgers, dus het voedselpeil ging maar langzaam omhoog. Het distributiesysteem

moest nog jaren worden gehandhaafd. Ook duurde het nog vele weken voordat er zo veel kolen waren aangevoerd, dat de Electrische Centrales en Gasfabrieken weer konden produceren. Verder kon nu begonnen worden om al het afval op te ruimen, dat overal in grote bergen lag te stinken.

Noot van de auteur:

Eldom van het schildersbedrijf Lagerwey aan de Utrechtseweg 262 maakte een grote serie foto's. De negatieven zijn nog aanwezig en op de tentoonstelling 1940/1945 die eind april 1995 in WVT zal worden gehouden zijn nabestellingen te plaatsen. Velen zullen zichzelf of familie op deze foto's herkennen.

Het herdenkingsmonument bij Jagtlust

E. Schuler

Nog steeds worden er in Nederland monumenten en gedenktekens opgericht ter nagedachtenis van slachtoffers van de tweede wereldoorlog. De littekens van de oorlog zijn nog steeds niet verdwenen. De monumenten vragen ons om te denken aan de slachtoffers van toen, en om hen te eren die met inzet van hun leven tegen onrecht en onderdrukking durfden op te staan. Ze zijn ook een waarschuwing voor de toekomst: dat kan er gebeuren als je niet optreedt tegen onrecht en oorlogszuchtigheid. Stond de periode na de oorlog vooral de strijd tegen de Duitsers en het eren van het verzet centraal, tegenwoordig wordt het herdenken van de tweede wereldoorlog ook beleefd als een herdenken van slachtoffers van oorlog, onderdrukking en racisme ook uit de periode na 1945. Nu, vijftig jaar na de bevrijding, wordt erover gedacht om deze verbrede betekenis van de dodenherdenking op de plaats van het herdenkingsmonument bij Jagtlust op bescheiden wijze uit te drukken. Er zijn plannen bij het gemeentebestuur om door het plaatsen van een tekstbord deze brede functie te bevestigen.

Gezien de functie van herdenkingsmonumenten is er vaak meer aandacht voor hun betekenis dan voor hun kunstzinnige achtergrond. Niet veel mensen realiseren zich dat er in De Bilt een monument met een bijzondere bekroning staat van een getalenteerde Nederlandse beeldhouwer, van wie velen vast wel eens werk in Artis hebben gezien. En dat de wens om een monument op te richten ontstond toen B&W een aantal straten in de nieuwe wijk Brandenburg-West de namen van verzetsmensen wilden geven.

Eerdere gedenktekens bij Jagtlust

De Bilt heeft meer gedenktekens gekend dan die bij Jagtlust. Zo heeft er een kruis gestaan op de hoek van de Soestdijkseweg en de Jan Steenlaan. Op nog enkele plaatsen in de gemeente schijnen zich kort na de oorlog herdenkingstekens bevonden te hebben, geplaatst door nabestaanden van omgekomenen. Ook kennen vele bedrijven en instellingen gedenksteden ter nagedachtenis van omgekomen personeelsleden.

Aanvankelijk stond er bij Jagtlust een ruw berkehouten kruis, dat in de tweede helft van april 1948 werd vervangen door een eerste monument, tot stand gekomen op initiatief van een commissie uit de

Binnenlandse Strijdkrachten. Onder de leden daarvan was een geldinzameling gehouden die gemiddeld per lid zes gulden opbracht. In de aanbestedingsbrief van 28 april 1948 van oud-commandant H.B.H. Hellendoorn wordt de totstandkoming geschetst. Er is 'spontaan, uit de gelederen der Binnenlandse Strijdkrachten in deze gemeente, de wens naar voren gekomen om iets blijvends te kunnen oprichten ter ere van al die plaatsgenoten, die hun leven hebben gegeven in het verzet tegen de gehate onderdrukker en voor de herrijzenis van het dierbare vaderland'. De brief maakt gewag van enkele door de 'plots verzezen' Provinciale Commissie (waarover later meer) niet goedgekeurde ontwerpen van een plaatsgenoot-beeldhouwer. Daarna wordt gemeld dat ir. P. Briët uit Hilversum een ontwerp heeft gemaakt dat de goedkeuring van de minister kon wegdragen en dat nu 'kant en klaar naast Jagtlust kan worden aangetroffen'. De voorbereidingscommissie is waarschijnlijk bij ir. Briët gekomen omdat hij ook de verbouw van Jagtlust tot gemeentehuis van 1928 tot 1932 geleid had.

De ontwerptekening van Briët van 21 september 1947 toont een rechtopstaand kruis van ongeveer 1.20 m hoog omgeven door een cirkel van blokken steen van 33 cm hoog en 33 cm breed, met een doorsnede van ongeveer 3.20 m (zie afb.). Volgens het bij de minister van OK&W. ter goedkeuring ingediende